

Філософське осягнення сьогодення як спосіб проникнення в майбутнє

Микола Михальченко,
президент
Української академії політичних наук,
член-кореспондент НАН України

*Толстоухов А. В. Філософія демократії: Есе – К.: „Новий друк”,
2005. – 160 с.*

Переломні етапи історії породжують різні типи аналізу і синтезу як засобів розуміння мети перетворень, механізмів трансформації і модернізації економічної, політичної і духовно-культурної систем організації суспільного життя, мотивів і стимулів діяльності великих і малих соціальних груп, окремих особистостей. Філософи теж не можуть уникнути конкретизації способів пізнання, пошуку рушійних сил епохи, тлумачення дій суспільних сил та історичних діячів. Дуже часто теоретичні праці поєднуються з аналізом конкретних історичних подій, а інколи і з спогадами про участь в таких подіях. До праць такого типу, швидше за все, належить книга А. Толстоухова „Філософія демократії”, написана в жанрі філософського есе.

Праця має кілька стратегічних цілей: а) осмислити історію розвитку демократії і сучасний етап її розвитку в Україні; б) дати філософську платформу випереджуючої модернізації існуючих форм демократії в Україні; в) критично оцінити „помаранчеві потрясіння” кінця 2004 – початку 2005 років; г) показати, що філософія демократії може бути науково-освітньою дисципліною. Реалізуються й інші цілі, але вони – на другому плані. У праці використовуються загальнонаукові дослідницькі принципи – системний, комплексний, конкретно-історичний, структурний, функціональний та інші. Одночасно в аналізі проривається авторська пристрасть в оцінках сучасного історичного моменту і перспектив розвитку демократії в Україні, що надає праці А. Толстоухова додаткового інтересу.

В дослідженні поєднано кілька аспектів аналізу демократії – історичний, історико-філософський, регіоналістський і глобалістський. Демократія розглядається як загальноцивілізаційне і національне явище,

як спосіб політичного життя і спосіб політичної експансії, як ознака політичної системи держави і простір існування політичної людини – громадянина. Безумовно, при такому багатоаспектному аналізі одні „обличчя” демократії прописані чіткіше, інші – менш яскраво. Але саме глобалістський, цивілізаційний і конкретно-історичний підходи, які домінують в роботі, дозволили автору правильно витлумачити головні лінії становлення і розвитку демократії, дуже неприємні гримаси демократії і перетворення демократії на псевдodemократичний тоталітаризм, на псевдodemократію охлократичного гатунку або спекулятивну демократію як засіб, що дозволяє політичним і економічним клікам захоплювати владу і контролювати громадську думку. Заслугують на увагу думки про місце в демократичних процесах вождів і народів, бюрократів і філософів, представників ЗМІ і політологів, представників влади і опозиції і т. д. І децю нові мотиви в роздумах про моду на демократію, про заміщення справжньої демократії імітаційними формами, про перетворення демократичних гасел і слоганів на засіб демократичного імперіалізму, коли глобальний проект демократії стає засобом світової експансії однієї країни, яка прагне свої національні (або частково національні) цінності нав'язати усьому світові.

Взагалі, оцінка явища демократії комплексно, в єдності позитиву і негативу є однією з найсильніших сторінок праці. Причому, не ставиться мета виробити ідеальну модель демократії і нав'язувати її усім країнам і народам. Цього взагалі не можна досягти. Європейські уявлення про демократію частково взагалі не сприймаються в Азії, Африці, Океанії, в Латинській Америці. Спроби ж нав'язати американські зразки демократії, які навіть у Європі часто-густо сприймаються критично, призводить до війни як засобу утвердження демократії. І тут можна погодитися з автором, що війна в цій якості перетворює демократію не тільки на абсурд, але й на антицивілізаційний фактор.

Цінним для сучасної України є аспект співвідношення революції, демократії і охлократії, який досить розлого прописаний в рецензованій книзі. Безумовно, інформативним є аналіз демократії, її суперечностей від античності до сучасності. Але він має другорядне значення. Сьогодні, справді, важливішою є практична проблема: якщо більшість дослідників і політологів вважає найкращою формою управління і владних відносин демократію (недоліки демократії є темою іншого порядку), то чому в Україні так важко відбувається її становлення? Невже мають рацію ті, хто говорить, що Україна – цезаристська країна за світоглядними цінностями і не готова до демократії європейського зразка? Тут авторові потрібно було ретельніше використати конкретно-історичний матеріал з часів Київської Русі, Козаччини, Хмельниччини і бунтарських рухів, аби показати, що потенціал розвитку демократії в Україні досить великий, але є чимало факторів, які заважають цьому потенціалу

реалізуватися. Тут і вплив візантійщини (релігія і традиції), євроазійського фактора (Московщина перейняла традиції управління і владних відносин від татаро-монголів), цивілізаційна розколоти́сть України, вплив більшовицького тоталітаризму до цього часу на поведінку пострадянських управлінських кадрів, національний характер українського народу, який чекає, коли „пан прийде і все вирішить” тощо. В Україні й досі не зrealізовано простої формули: демократія – це спосіб життя вільних людей. А вільною людиною стає спочатку в особистому світогляді, а потім у рішенні виконувати закон і поважати інших людей. Безумовно, створення умов співпраці вільних людей – це прерогатива держави та інститутів громадянського суспільства.

Актуальною проблемою для України і для всіх країн постсоціалістичного простору є усвідомлення небезпеки маніпулювання вільним демократичним вибором народу з боку наддержав, політичних та економічних блоків, кланів, політичних партій і рухів. Цій проблемі в рецензованій книзі приділено багато уваги. Досить глибоко і всеохопно оцінюється так звана „помаранчева революція” та інші кольорові чи „квітчасті” революції. З багатьма оцінками автора можна погодитися. Однак, на нашу думку, не знайшов повною мірою оцінки той факт, що „помаранчеві потрясіння” в Україні були не тільки результатом зовнішніх впливів і боротьби економічних і політичних груп, але й результатом стихійно-керованої реакції народу України (при чому вже вдруге за п’ятнадцять років) на той жалюгідний стан, до якого його довели. І народ (у своїй значній частині) сказав: „Так жити не можна!”. І справа тут не в постаті В. Ющенка. Іншої популярної історичної постаті на той час не знайшлося. Проблема ж обіцянок Майдану і практики їх виконання лежить в іншій площині: їжте те, що купили. Та й сам автор праці погоджується з висновками більшості аналітиків, що в другій половині 2004 року в Україні склалася ситуація, коли: а) була публічна пасивність населення на тлі загального невдоволення справами в державі; б) не було ефективною влади і ефективного громадянського суспільства; в) була досить сильна опозиція, яка готова була боротися за владу за допомогою зарубіжних політичних і економічних сил (с. 91 - 92). Причому слід розуміти, що в сучасному глобалізованому світі чисто „внутрішніх революцій” не буває. В усіх революціях ХХ – ХХІ століть був привнесений зовнішній вплив, починаючи з революцій в Росії, Німеччині, Угорщині на початку ХХ століття. Більш-менш „чистою” внутрішньою буржуазно-демократичною революцією була революція в Туреччині 1923 року, хоча вплив держав колишньої Антанти і СРСР був теж досить потужним.

Водночас дискусійною видається теза автора праці про події кінця 2004 – початку 2005 років в Україні як результат застосування „спекулятивних політичних технологій”. По-перше, варто враховувати

фактори, згадані вище, щодо ситуації в країні. По-друге, спекулятивні політичні технології використовувалися і владою, і опозицією. Але на боці опозиції була перевага, тому що вдало були використані ідеологеми „про нову чесну владу”, „про сучасну демократію західного зразка”, „про злочинну владу” і т. д. Влада відбивалася в пропагандистському плані невдало і мляво. По-третє, „спекулятивні політичні технології” з боку влади були розроблені московськими іміджмейкерами і політтехнологами без належного знання ситуації в Україні і психології виборців. І це була велика помилка влади, коли вона кваліфіковану частину українських політиків, науковців, політтехнологів зробила лише допоміжним фактором у політичній боротьбі. Ігнорування інтелекту нації дало ефект бумеранга.

У праці А. Толстоухова глибоко і всебічно аналізуються причини краху демократизації „навздогін”, економічного падіння і зневіри народу в ідолах „помаранчевих потрясінь”. Багато оцінок не тільки влучні, але й саркастично-вбивчі. На нашу думку, автор має рацію: команда В. Ющенко (справжньої команди В. Ющенко не було, що засвідчили розколи в таборі переможців), як і „команда” Л. Кучми 1994 року, не мала розробленої політичної і економічної стратегії, що далось взнаки вже через кілька місяців. А відвертий популізм („спекулятивна демократія”, за оцінкою автора книги), не підкріплений практичними діями в економічній сфері, у сфері державного управління, породив глибоке розчарування в діях нової влади.

Беззаперечним внеском в суспільну науку є категоріальний аналіз і синтез української демократії як теперішнього стану і процесу розвитку. Філософські роздуми А. Толстоухова спираються на широкий історико-філософський матеріал та на аналіз демократії в різних сенсах – онтологічному, гносеологічному, аксеологічному, етнічному, соціально-антропологічному, культурологічному, футурологічному. Показавши різницю оцінки демократії в цих підходах, автор робить спробу впровадити синтезне бачення демократії як „речі в собі” і „речі для себе”, щоб подолати протиставлення демократії і держави. Надзвичайно продуктивний намір, на жаль, лишився частково не реалізованим, оскільки автор знову захопився аналізом поточної політичної ситуації. І тут його можна зрозуміти, адже нинішня українська реальність змушує філософів усе частіше звертатися до розгляду досить гострих політичних і економічних подій.

А. Толстоухов розглядає також актуальні проблеми порівняльного аналізу українського зразка демократії з найбільш відомими в світі зразками. Але цей аналіз є лише засобом пошуку шляхів створення стабільної демократії. І тут є важливою теза автора, що „оцінки держави за рівень чи швидкість її демократизації не є показниками досягнення нею справжньої її демократичності” (с. 133). Справді, ситуація, коли

рух – усе, а мета і результат – ніщо, не є природною.

В той же час здається дискусійним інший висновок автора: „Події кінця 2004 року показали, що... в наших реаліях **громадянське суспільство протистояло демократії** (при чому не тільки демократично обраному урядові), бо об'єктивно створилася ситуація, за якої абстрактний вибір Майдану на користь „Європи” протистояв кожному конкретному українському виборцю, особливо, якщо цей виборець мешкав на Півдні або Сході, які відразу ж були проголошені реакційними „Вандеями” (с. 136). По-перше, громадянське суспільство теж було розколотим. Одна його частина підтримала В. Ющенка, інша – В. Януковича, а третя – О. Мороза і т. д. Частина громадянського суспільства справді виступала проти уряду, який, згідно з Конституцією, мав бути нейтральним під час виборів Президента України, а він зайняв позицію підтримки тільки одного (провладного) кандидата. По-друге, вибір Майдану на користь Європи не був абстрактним. Усе українське суспільство розколоте по лінії „Європа – Євразія (Росія)”. Ще Президенти України Л. Кравчук і Л. Кучма не раз акцентували увагу на європейському виборі, на євроінтеграції. Це зафіксовано в низці законів, указів Президентів, в урядових постановах. По-третє, не є привілеєм України те, що одні політичні сили підтримують одні регіони, інші – інші (переважно). Проаналізуємо виборчі ситуації в США, Великій Британії, ФРН та інших країнах – там подібне є нормою. Справа в іншому: в Україні кандидати в президенти ототожнювалися з цивілізаційними орієнтаціями різних частин населення, які можуть співпадати або не співпадати з корінними інтересами України як держави незалежної, яка прагне здійснити економічну, політичну, освітньо-наукову модернізацію.

В цілому ж книга А. Толстоухова „Філософія демократії” є очевидним досягненням автора. А те, що вона породжує дискусію з різних питань, є ознакою будь-якої „гострої” праці. В суспільстві, де плюралізм теоретичних позицій, думок, оцінок є нормою, було б нездійсненною мрією написати роботу, з оцінками і висновками якої погодились би усі. Своє ж завдання – гостро поставити проблему створення філософії демократії як наукового напрямку і філософсько-освітньої дисципліни – автор успішно виконав.